

Recenzja książki

Paweł Orzechowski (2021), *Badania fokusowe jako laboratorium wiedzy o społeczeństwie*, Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”

Robert Pawlak
Badacz niezależny

<https://doi.org/10.18778/1733-8069.19.3.14>

Robert Pawlak

Doktor nauk humanistycznych w zakresie socjologii. Zainteresowania naukowe: socjologia edukacji, szkoła i jej społeczne otoczenie, implementacja reform na poziomie lokalnym, kształtowanie się relacji władza–obywatele, patriotyzm lokalny i przywiązanie do „małych ojczyzn”.

e-mail: robertpawlak1976@gmail.com

© by the author, licensee University of Lodz, Poland
This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Na rynku wydawniczym ukazała się książka Pawła Orzechowskiego pt. *Badania fokusowe jako laboratorium wiedzy o społeczeństwie*. Składa się ona ze wstępu, trzech części (teoretycznej, metodologicznej i empirycznej), zakończenia z rekomendacjami, bibliografii, dwóch aneksów oraz dwustronicowego streszczenia w języku angielskim. Książka jest skróconą wersją pracy doktorskiej, obronionej w 2019 roku pod kierunkiem profesora Jacka Kurczewskiego w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego. Paweł Orzechowski jest socjologiem, pracuje na Wydziale Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego i interesuje się metodologią badań społecznych oraz zróżnicowaniami kulturowymi w społecznościach lokalnych.

Główny cel recenzowanej pracy to: „rozwiązanie wątpliwości związanych z implementacją zogniskowanych wywiadów grupowych w badaniach o charakterze socjologiczno-antropologicznym, na przykładzie eksploracji i opisu relacji pomiędzy reprezentantami kultury dominującej i mniejszościowych w wybranych społecznościach lokalnych” (s. 25). O ile w badaniach komercyjnych, jak zauważa autor, metoda ta jest dość dobrze poznana i opisana, to na gruncie socjologii i antropologii spotyka się z brakiem zaufania. „Największy zarzut pod adresem FGI, wysuwany przez przedstawicieli środowisk wątpiących, dotyczy braków podstaw teoretycznych, które mogą zakotwiczyć tę metodę w konkretnym paradygmacie socjologicznym” (s. 25).

Więcej szczegółów na temat celów książki zawarto w rozdziale metodologicznym. Poza wspomnianym wyżej celem nadrzędnym autor wyróżnił sześć innych celów nadrzędnych, cztery cele szczegółowe oraz dziewięć problemów badawczych (s. 99–102). Liczbę wszystkich wymienionych przez niego celów i problemów należałoby, moim zdaniem, zawęzić i uszczegółowić, a główny cel określić w sposób empirycznie sprawdzalny. Problem empirycznie sprawdzalny to taki, który został sformułowany w sposób jasny i precyzyjny oraz który nie dotyczy osobistych preferencji, wartości, wierzeń lub przekonań (Frankfort-Nachmias, Nachmias, 2001: 67).

Za najważniejszy cel recenzowanej pracy osobiście uznaję analizę interakcji zachodzących w małych grupach społecznych, przeprowadzoną z zastosowaniem analizy dynamiki małych grup, analizy konwersacyjnej i analizy dyskursu. Paweł Orzechowski w części metodologicznej pisze: „Zogniskowany wywiad grupowy (wywiad fokusowy) występuje w tej publikacji jako przedmiot badań, a podstawowym i jednocześnie rzeczywistym celem jego wykorzystania jest poznanie specyfiki grupowej interakcji, a także jej charakterystyka” (s. 102).

W części teoretycznej autor podaje kilka definicji zogniskowanego wywiadu grupowego, by na ich podstawie stwierdzić, że fokusy są dyskusją grupową z udziałem od sześciu do dwunastu osób, w której każdy z uczestników ma jednakowy status, prowadzoną przez wyspecjalizowanego moderatora i skoncentrowaną wokół jednego tematu. „Wywiady grupowe nie są odpowiednie do udzielania odpowiedzi na pytania typu »ile?« oraz nie dają sposobności do pomiaru postaw. Użyte informacje nie mogą być uogólniane w sensie statystycznym na całą populację” (s. 46). Autor wymienia różne typy wywiadów zogniskowanych (grupy deliberatywne, konfliktowe, kreatywne,

panele eksperckie). Omawia również odmienne role odgrywane przez uczestników spotkań fokusowych. O ile rola moderatora jako prowadzącego dyskusję podczas badań fokusowych wydaje się jasno określona, o tyle role uczestników spotkań mogą się różnić (np. eksperta, osoby wykonującej określone zadanie). Podczas spotkań, jak wskazuje się w przywoływanych przez autora podręcznikach z zakresu socjologii małych grup i socjometrii, mogą powstawać rozmaite konfiguracje uczestników: pary, kliki, ktoś może się wycofać, a ktoś inny może być gwiazdą. Teoretyczną część pracy kończą rozważania na temat roli moderatora zogniskowanych wywiadów grupowych. Autor stwierdza, że moderator powinien być odpowiednio dopasowany do grupy pod względem społeczno-demograficznym. Powinien posiadać cechy ułatwiające pozyskanie wiedzy od uczestników spotkań (np. łatwość nawiązywania kontaktów, otwartość na nowe wiadomości, dociekliwość, odczytywanie komunikatów niewerbalnych). Powinien również umiejętnie poprowadzić spotkania – nie może być osobą zbyt dominującą ani zbyt wycofaną.

Teoretyczną część recenzowanej książki uważam za przydatną dla osób prowadzących zajęcia z jakościowych metod badań społecznych oraz seminaria badawcze. Recenzowana praca może być też wykorzystana przez studentów socjologii i antropologii do samodzielnego studiowania. Analizy zawarte w części teoretycznej, na przykład dotyczące zachowań uczestników spotkań fokusowych i moderatora, mogą uwrażliwić osoby projektujące badania fokusowe na potencjalne błędy i pułapki pojawiające się podczas spotkań grupowych.

Metodologiczna część książki składa się z dwóch rozdziałów. Z zamieszczonego w niej opisu badań dowiadujemy się, że zostały one przeprowadzone w ramach dwóch projektów badawczych kierowanych przez profesora Jacka Kurczewskiego (w latach 2009–2012 oraz 2013–2017) i składały się nie tylko z fokusów, ale też z wywiadów jakościowych i obserwacji. Paweł Orzechowski uczestniczył w tych badaniach jako osoba odpowiedzialna za rekrutację uczestników spotkań fokusowych, obserwująca ich przebieg (wywiady prowadzone były przez przeszkolonych moderatorów) oraz spisująca nagrania. Celem badań prowadzonych przez zespół badawczy profesora Jacka Kurczewskiego była analiza stosunków polsko-ukraińskich, konfliktów i antagonizmów społecznych oraz pojednania między narodami. W sumie przeprowadzono jedenaście wywiadów fokusowych w pięciu miastach (czterech w Polsce i jednym w Ukrainie). Badaniami objęto oddzielnie przedstawicieli elity inteligentnej (byli wśród nich nauczyciele, działacze kultury, przedstawiciele organizacji społecznych, przedsiębiorcy i studenci) i oddzielnie pozostałych mieszkańców społeczności lokalnych. Zgromadzony materiał empiryczny został udostępniony Pawłowi Orzechowskiemu, który przeanalizował transkrypcje i nagrania w świetle teorii interakcjonistycznych. Oznacza to, że autora interesowały nie tyle zagadnienia poruszane podczas spotkań, takie jak na przykład konflikty narodowe i pojednanie, ile – jak już wspominałem – zachowania i interakcje zachodzące w badanych grupach. Z tego powodu podrozdziały pt. *Antagonizm i pojednanie w środowiskach lokalnych zróżnicowanych kulturowo* oraz *Charakterystyka terenu badawczego i tematyka FGI – Górowo Iłowieckie, Olesno, Lesko, Drohobycz i Przemysł* uważam za zbędne.

Procedury analityczne wykorzystane w badaniach, opisane przez autora w rozdziale metodologicznym, to:

- 1) analiza dynamiki grupowej (klasyfikacja i kodowanie zachowań uczestników spotkań fokusowych w celu ich porównania i wyliczenia);
- 2) analiza konwersacyjna (szczegółowe badanie struktury rozmów w celu odtworzenia werbalnych i niewerbalnych komunikatów przekazywanych podczas sesji fokusowych, zabierania i przejmowania głosu);
- 3) analiza dyskursu (sposobu użycia języka przez osoby badane, retoryki, rodzajów używanych argumentów, podziału poruszanych tematów na główne i poboczne, analiza sytuacji i kontekstu wypowiedzi).

Na końcu rozdziału metodologicznego autor przedstawia techniczne aspekty własnych analiz. Rozdział ten, w szczególności opis procedur analitycznych, polecam studentom socjologii i antropologii przygotowującym prace dyplomowe na podstawie badań terenowych. Osoby zainteresowane tymi zagadnieniami dowiedzą się, w jaki sposób prowadzić analizy, jak porządkować, kategoryzować i kodować materiał empiryczny.

Ostatnia część książki, poświęcona interakcjom zachodzącym w badanych grupach i dynamice grupowej, podzielona została na trzy rozdziały:

- 1) *Interlokutorzy – analiza dynamiki małych grup z elementami analizy konwersacyjnej* – w którym analizie poddano stosowanie przez uczestników przedłużeń głosek (płynność mowy), intonowanie wyrazów, słyszalne odstępy między wypowiedziami, nakładanie się na siebie wypowiedzi oraz wyrażanie emocji;
- 2) *Analiza stylu prowadzenia dyskusji przez moderatorów* – w którym przeanalizowano podobieństwa i różnice prowadzenia spotkań, proporcje czasu zabieranego przez moderatorów i uczestników oraz zmiany wywołane oddziaływaniem moderatora;
- 3) *Analiza dynamiki grupowej z elementami analizy dyskursu* – w którym tematy poruszane podczas spotkań podzielono na primarne (inicjowane przez moderatora) i sekundarne (inicjowane przez uczestników spotkań).

W empirycznej części książki zastosowano analizę ilościową i jakościową zgromadzonego materiału empirycznego. Autorowi udało się ustalić między innymi, że osoby wchodzące w skład elity inteligentnej rzadziej niż pozostali mieszkańcy badanych miast w swoich wypowiedziach przedłużały pojedyncze głoski (w ich wypowiedziach pojawiały się zakłócenia płynności mowy) oraz rzadziej wchodziły innym w słowo podczas rozmów (ich wypowiedzi nie nakładały się na inne). W grupach fokusowych złożonych z osób zajmujących wysokie stanowiska zawodowe moderatorzy nie tak często jak w przypadku przedstawicieli pozostałych badanych osób musieli używać różnych środków (np. uszczegółowienia, klaryfikacji), aby zachęcić uczestników do wypowiedzi. W grupach fokusowych złożonych tylko z mężczyzn rozmowy były bardziej dynamiczne i pojawiła się większa chęć dominacji grupowej przez zabierających głos niż w przypadku grup złożonych z mężczyzn i kobiet. Empiryczna

część książki może być wykorzystana przez socjologów i antropologów zainteresowanych koncepcjami interakcjonistycznymi, zróżnicowaniami kulturowymi w społecznościach lokalnych oraz przez osoby i instytucje (np. władze lokalne, organizacje społeczne) zaangażowane w proces pojednania pomiędzy Polakami i Ukraińcami. Część empiryczna pracy może też być wykorzystana do szkolenia moderatorów wywiadów fokusowych.

Rozważania Pawła Orzechowskiego kończy rozdział pt. *Zakończenie. Rekomendacje i praktyczna metodologia*, w którym autor stwierdza, że wywiady fokusowe mogą być z powodzeniem stosowane nie tylko w badaniach komercyjnych, ale również akademickich. Książka Pawła Orzechowskiego jest, w mojej ocenie, dowodem na to, że fokusy można stosować w badaniach socjologicznych i antropologicznych. Zamieszczona na końcu recenzowanej książki bibliografia jest obszerna i liczy dwieście trzy pozycje, w tym trzy autora. Jej uzupełnieniem jest trzynaście pozycji nazwanych źródłami internetowymi (artykuły naukowe i branżowe oraz link do strony internetowej ze zdjęciami). Ponad połowę (56%) książek zamieszczonych w bibliografii stanowią pozycje wydane w języku angielskim, a ponad dwie piąte (44%) prace wydane w języku polskim (napisane w języku polskim lub przetłumaczone na język polski z angielskiego).

Książka Pawła Orzechowskiego, w odróżnieniu od innych dostępnych na rodzimym rynku wydawniczym książek na temat badań fokusowych, nie jest kolejnym podręcznikiem akademickim, w którym omówiono procedury stosowania metody FGI. Jest ona pracą teoretyczno-empiryczną, w której ukazano wszystkie etapy procesu badawczego – od zaprojektowania badania, poprzez jego terenową realizację, aż po końcowe wnioski i rekomendacje dla innych socjologów i antropologów. Pod tym względem wnosi ona znaczący wkład w polską literaturę o metodzie FGI.

W podręczniku z zakresu metodologii badań społeczno-ekonomicznych (Rószkiewicz i in., 2013: 36) przyjęto trzy kryteria oceny jakości badań empirycznych: czy są one nowatorskie (nowe i unikatowe), czy są powtórzeniem innych badań oraz czy zostały właściwie zaprojektowane. Odnosząc się do książki Pawła Orzechowskiego, mogę stwierdzić, że jest ona nowatorska poprzez wykorzystanie zgromadzonego materiału empirycznego „na nowo”, gdyż wcześniej był on wykorzystany do analizy kształtowania się relacji polsko-ukraińskich. Książka nie jest powtórzeniem badań przeprowadzonych wcześniej. Zostały one przeprowadzone poprawnie, zgodnie z „zasadami sztuki”.

Na końcu przedstawię trzy zastrzeżenia do recenzowanej książki, które nie przekreślają, w mojej ocenie, jej wartości naukowej. W aneksie 1 zamieszczono wiele szczegółowych danych dotyczących uczestników grup fokusowych, które należałoby zaszyfrować ze względu na ochronę danych osobowych. W rozdziale metodologicznym Paweł Orzechowski stwierdza, że po metodę FGI „chętniej sięgają młodszy badacze”, a „starsi, edukowani w innych standardach zachowują większą rezerwę” (s. 99). Stwierdzenia te nie zostały jednak poparte żadnymi badaniami oraz danymi liczbowymi i trudno je zweryfikować. Wywiady fokusowe, które przeanalizował autor w swojej książce, były

moderowane, jak wspomniano wcześniej, przez przeszkolonych moderatorów. Byli to mężczyźni w wieku 28–40 lat, których wybrano po przeprowadzeniu rozmów kwalifikacyjnych. W książce zabrakło mi informacji, dlaczego wybrano tylko mężczyzn. Gdyby wśród osób moderujących foku- sy były kobiety, udałoby się porównać odmienne style moderowania kobiet i mężczyzn. Zapewne inaczej przebiegałyby też procesy interakcji w grupach moderowanych przez kobiety i grupach moderowanych przez mężczyzn.

Bibliografia

Frankfort-Nachmias Chava, Nachmias David (2001), *Metody badawcze w naukach społecznych*, przeł. Elżbieta Hornowska, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.

Rószkiewicz Małgorzata, Perek-Białas Jolanta, Węzak-Białowolska Dorota, Zięba-Pietrzak Agnieszka (2013), *Projektowanie badań społeczno-ekonomicznych. Rekomendacje i praktyka badawcza*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Cytowanie

Robert Pawlak (2023), *Recenzja książki: Paweł Orzechowski (2021), „Badania fokusowe jako laboratorium wiedzy o społeczeń- stwie”*, Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. XIX, nr 3, s. 247–252.